

Буйсаннехь цхьалха

Нохчийн зударшна лерина

Буйса...!аьржа, таь!на тийна буйса.

Цхьалла...!Порасиз, синтем байна цхьалла.

Ма цхьаьнайог!у шуьшиъ! Вовшехкъаста ца луш, блешерийн дохалла ши йиша хилла схьайог!у. Сатассалц вовшийн маракъуьйлуш, ойланийн къайленаш юьйцуш. Амма яц шуьшиннан вовшашца я марзо я безам. Цаваьллачу денна д!акхоехьу дахаран мур бу. Буйса яьлла д!аяхча а ца юьту цхьалло – бл!аьргаш хьаббой, юхаерзайо.

Г!айг!а! Буйсанан а, цхьаллин а къаьхьачу ойланийн стом. Дийнахь серлоно цхьажимма йожуьйтуш, яржайо хьо, амма буйсана цхьалло, лаг !овдий, т!егу!йо.

Тховса х!ара !аьржа буйса шен г!айг!анца, лаьхьа санна, хьаьрчина Айманех. Дахарехь, мел лехарх, ирс ца карийна цунна. Безамах дог дага а ца кхии, ур-атталла, к!езиг суй а ца кхийти, юха т!аьхьа, йоккхачу ц!арах марсаяла. Ткъа цуьнан дог мел экаме дара! Бакъболчу безамна кийчча, цуьнан дуьхьа зовкхе дага а, турпал ницкъ гайта а. Амма и

турпал ницкъ цхъаненна а ца ийши, я и длагайта цуънан а ца дийзи.

Баккхий нах тле а тийсина, дас-нанас даг тлера а яккхина, хлокху маре длаели. Дог безаман ийисарехъ хиллехъара, Айманис шен ирсехъа луъра къовсур дара. Амма оццул болчу кегийрхошна юкъахъ йоълан шена тлехъ блаьрг соцуш цхъа а къонах ца велира. Ма-лаъара цунна, цхъана дийнахъ шен деган мерзах хъакхабеллачу безаман ховхачу тломо цхъа клада илли дижо а, оцу иллин мерзачу мукъамца сирлачу ойланца кханенга ондда гулч яккха а.

Гулч-м яккхи. Нуьцкъах. Безам глоттур бу бохург-м хъехочохъ а ца хилира. Дукха хан а ялале, ша хлокху керта ялоран бахъанаш хиъначул тлаъхъа, чов хилла дог гуттаренна а дала дижира. Таккха а ца къевси шен ирсехъа. Кхолламна къера хилар а дацара иза. Блаьрзе я горасиз хилар а дацара. Дуьххьалда, беккъа шен лаамашца, шен дуьхъа яха цалаар дара. Юъхъанца, шех цхъа йоккха дегайовхо а йина лаш долчу, ден-ненан дуьхъа шехахъ собар карийра.

Шен цхъа орам боцуш, цхъаннех дозуш доцуш адам хуьлуш ца хуьлу. И мел сонта адам делахъ а, юкъараллин цхъана гурашкахъ латта дезаш хуьлу. Бакъду, шен-шен хъекъале хъаьжжина лардо хлора а адамо и дозанаш. Ткъа Айманина дас-нанас длагайтина дахаран коьрта декхарш – цленчу дог-ойланца, оздангаллица, доьналлица чекхъялар – кхочушдина цо.

«Къаьхъачун чам ца хиъча, мерзачун чам ца къастало», – олура. Ткъа Айманина мерзачун чам ца хаалуш, къаьхъаниг совбаьлла, кийрахъ стим хилла.

«Цхъа ирхо йоцуш, нийсо а ца хуьлу», – олий, маслалат дора нанас. Да ма ватларг, хлокхунна йисина хилла-кх и ерриге а ирхеш. Глора а дайна, еалара а

яхана, голаш тлехъ, текхаш, хьалгерта оцу чаккхе йоцчу ирхонах. Хъалахъаьжча, анайист бен гуш хлума а дац.

Бакъболчу безамна хъакъ хила веза, зуда хуьлда иза, я стаг. Нагахъ санна оцу сирлачу,

цѐначу безамна и хьакъ вацахь, къайле йина, генна дладилла деза безамна комаьрша дог, дласа а ца даржош. Аймани безам бовза ца кхиънехь а, иза мухачу кепехь, суьртахь хила беза хаьа цунна. Шен ден-ненан вовшашца болчу оцу бакъболчу безаман йовхонехь кхиъна стом бу иза – цу шиннан ерриге марзо, цѐна дог-ойла шега хуьйдина.

Ишттачу безаман хлаваэхь Аймани кхийна ца хиллехь, безаме са а туьйсур дацара, я шен кхолламна оццул дегабаам а хир бацара. Ден цахь сийлахь-деза хеттарг марзахойн доьзалехь иштта лорура.

Дуьххьарлера доьзалхо дуьненчу ваьлча дахарна кхин лехам а, лалашо а карийра Айманина. Шен глайгла дла а теттина, хинца а диззар эцаза йолу деган, ойланан хазна доьзалхочунна длакховдийра.

Хлокху хлоьттинчу боданан йозаллина тле чиркхаш а длабайина. Аймани сема ладоьгІна ю арахь мел долучу татане. Хлусамда ца ваза кхо де-буьйса даьлла. Дуьненан синкъерамна араваьлла ву иза. Делахь а, сахьийзадо зудчо – хуьлу олий ца хуьлу, цунна цхьа хлума хилахь, кхуьнан доьзалан сий хир дац. Мухха велахь а, берийн да ву иза.

Берхлитта шо ду и шиъ хлокху цийнан дукъ гихь схьадогІу. Айманис лерина луьсту шен дахаран хлора агІо. Ерриге а беса ю тептаран агІонаш, цхьа а яц воккхаверан лар йитина. Дегаийжамаш, хьешна сатийсамаш, дегайовхонаш. Ур-атталла, ирсан зийдиг тесна меттиг а бац.

Аймани хинца инзаръюьйлу шаьшшиннан дахаран некъ кхин ца хедаш хлокху хене схьакхачабаларх. Латта а, стигал а санна, вовшехкъаьста ши адам – шайн-шайн амалшца, дуьненехьежарца. «Зуда а, майра а, цхьаъ вукхунах тарлой, дІанисло», – олу. Иза бакъ дац. Аймани цхьаннех таръяла а ца оьшу – иза цуьнан дас-нанас хила ма-еззара Іамийна дахарна глатта а, эшначохь лжалла тлеэца а. Дала ма-бохху хила. Шегахь собар а, доьналла а алссам хиларна, некъана юьстах ца лелхаш, хлара дахаран беза мохь хлокху хене схьатекхабелла цуьнга.

Хлусамдас шен хьаьшна кхоллам а, дина халахетарш а, даг чохь латоза йисина безаман цѐа а – шадерриге а гечдийр дара Айманис, цуьнгара цхьа хазахетар хилахьара.

Цийнда ца моссазза вогу, оцу дегайовхонца неларехь цунна дуьхьлайолу иза. Дукха яхъеллачу набарна луьллу безам а глатта тарлора – дукха хлума а ма ца оьшу даг чохь безаман це кхарсто а, я иза клур боцуш яйа.

Дийшинчу берийн набаран сур буьйсанан боданах длаийна. Хинцца латийначу чиркхаша, цкъа а ца хилча санна, эkkхийра бода.

Аймани, хьала а глаттина, берашна те а хлуттуш, царна дайн куьг а хьокхуш, юргланаш тодеш, чекхийолу.

– Мама, хьо юьжуш ма яц? – схьахеза, вуьрхитта шаре ваьллачу воккхаволчу клентан аз.

– Наб а ма ца кхета суна-м, Халид...

Машенан сигнал а хезна, араяла сихъелира Аймани.

– Ас длайоьллу неI, – тохавелира клант.

– Хлан-хIа, хьо вижий Iе, со ер ю ара. – Клантана шен да маларх кхетта ган ца лаьа нанна.

Маларх кхетта ца Iаш, къаьркъанна чохь нека дича санна ву хлусамда. Хаттах юьзна бедарш, Iеттийна муьста хьожа, багахь деш цхьа гIам-гIим.

– Ма дика ду хьо ца веана, – хазахетарца, доггаха йистхилира Аймани.

– Сахъийзош яра хьо? – кlorшаме хаъттира вукхо.

– Яра дера-кх. Хьо саготту цахиларх, хьуна сагатдеш Iаш хьан доьзал ма бу.

ХIара буйса а дIаяха, амма Айманина юха а шена йисна хIара дог огу цхьалла. Да велла йисарг!

Сатоссуш гIаьттина, хIусамден бедарш цIан а йина, иза юха а балха вахийта кечвира зудчо. ХIинца Iуьйрана маларх меттавеача, ша лелийнчунна дохко а ваьлла, шен доьзалца адамех вист а хилла, кхечу кепехь гойтур вац-те бохуш, гIийла дегайовхо а яра коьрте хьийзаш. Амма и дегайовхо хаьрццина дIаяхийтира дехьачуьра схьадеанчу майрачуьн моханечу цIогIано:

– Хезий хьуна, схьагучуялал!

– ХIун хилла?

– ХIара сан ахча хьан хьедина? – цхьа туп ахча зудчунна меракIел Iуьйхьира цо.

– Ас эцна.

– Хьан еллера хьуна и бакъо?

– Хьо кхин цIа вогIург а ца хилла, оцу тIера цхьа пхи бIе сом а эцна, базарахь берашна юург ийцира ас. – Аймани тахана дуьххьара бен а доцуш, догдиллина, хьобжу цийнден бIаьргаш чу. Цу чохь гуш йовхо я цхьа а тайпа шега шовкъ хилийта, нур а дац. Деккъа бух боцу Iин.

Зуда иштта шена дуьхьал хьажар ца тайна стаг, кхин а хецавелира. Амма цо етта бага хезаш яцара Аймани. Хьажар майрачунна тӀехь сецнехь а, чекх са гуш санна, иза гуш а вацара цунна. Сийсара шен хиллачу сатийсаман ойла йора. И дерриге а хьехочохь а дац. Иза дӀадели. ХӀара елча а, хуур доцург ву. Дов а стенна тӀехула ду – доьзална хьажийначу цхьа декъазчу пхи бӀе соьмана тӀера.

– Дерриге а доьркина делара ас иза, – ша-шега луйш санна, чурьа аз делира догдоьхначу зудчун.

– ХӀу-у-у? – тӀеволавелира важа, ши бӀаьрг чурьча а бахийтина. – ХӀун элира ахь?

– Дерриге а дохка дезаш хиллера, – паргглат юха а йистхилира Аймани. – Сайн дегӀанна там лаха ара ца яьллера со-м, хьан доьзална кхача тарбан яханера. Цу тӀе, са а тасале, мохь ма хьекха, бераш кхерор ду ахь. – Иза а аьлла, хӀара дӀайоьрззушехь, белш вон схьа ерзош, хӀусамда хӀокхунна тоха айина куьг, неларехь гучуваьллачу Халида сацийра.

– ДӀахеца сан куьг! – кӀанта йинчу дуьхьалоно кхин а карзахваьккхира, дарвелла да.

Амма Халид меттах а ца велира. Тахана дуьхьара дена дуьхьало еш, ден а, кӀентан а юкӀаметтигаллин доза талхош ша яьккхинчу гӀулчо вахьийнера иза.

Хинца Айманин хьекӀалх доьзна ду хӀара хӀоьттина чолхе хьал. Ша шен дегӀан да а йоцуш, ийманехь доьзал кхио гӀерташ хӀокхо берхӀитта шарахь йоьттина гӀала харца гергаяханера. Нагахь санна дена а, доьзалхочунна а юкӀа эвхьазло йолахь, нанас шен доьзал кхеташ-кхиорехь хьегна къа, «хӀуп» аьлла, даран кхерам теснера. Даиманна санна, тохар шена тӀелаца дийзира ненан.

– КӀант, хьо юкӀа ма гӀерта, – дегочу озаца йистхилира Аймани. – Шун да нийса луйш ву. Сан бехк бу шаберриг а. Суна догӀуш айбина куьг ду иза.

Халид вист а ца хуьлуш, дена букъ а тухуш, юьстахвелира. Аймани ша хлинцца дена а, клантана а юкъара юхатоьхначу галморзахаллех доккха садаккха а ца кхира – кланта нанна тоха айбина куьг маьрша дитинчу секундехъ хъажийнначу длакхечира.

Клоршаме тоьхначу тларано зудчун юьхъ тлехъ чудиссинчу плелгийн хьоекхнаш а хлиттош, цлен лар йитира. Зудчун юьхъах цле елира. Ма хлара цле яцара цо шен сатийсамашкахъ ларйинарг! Даг чохъ безаман цле яра.

Аймани цлехъана глэдъяхана, елаелира.

Зуда йоьлура шен кхолламах а, шен эрна хи чу тийсинчу шерех а, шен пусур ца хиллачу оьздангаллийн синхаамех а, хлордах тарбан сатийсинчу безамах а. Иза йоьлура. Ша оццул дахаро клуркламане хьийзаярх шех длакъастаза йисинчу цленачу ойланаша елайора иза. Безаман хлордана дуьхъал кхин а нуьцкъалниг хиллера – цабезаман хлорд, шен боьхачу тулгешца дерриге а цленаниг, сийлахъниг длахъокхур долуш.

Зудчун елар ца тайначу майрачо тоьхначу тларано кхин а клажъяхийтира Аймани. Дагаяьхкира, шен сийсара хилла цлена ойланаш, сатийсамаш, дегайовхонаш.

Аймани йоьлура хлокху шен ирс дайна дахделлачу дахарехъ ша баьхначу кегийчу толамех а, дийлийтинчу глалатех а, кхочушхилла ца боьгначу сатийсамах а, дисинчу дахаран, кхин башха хийцам а боцуш, чехдала тарлучу.

Айманина елха а ца хаьа. Цо шена дихкинера кхолламна леткъамаш бан а, ца хиллачу ирсана блаьрхиш лиэшадан а. Кийрахъ къуьйлура глайгла-бала. Къурдаш а деш, юхайизи, дуьра блаьрхиш, гаттбеллачу кийрахъ хораман хлорд хилла, хьере глергла.

Цкъа мукъане а доггаха елхалахъара, ницкъ хилла кийра парглатбер бара. Амма охьалана кечделла блаьрхиш, шелонехъ доллучу шагатлулган дагах кхетий, глорадой, кийрахъ совцу.

Беллачу сатийсамашна доьгӀна гӀайракхан чурт хилла Айманин экамечу дагах.

Дагийначу дахарх чим хилла. Безачийн, гергарчийн бӀаьра а хьӀожуш, сагӀийна дала дижийтина дог. Юьхьанца ден-ненан, тӀаккха берийн бӀаьра а хьӀожуш. ТкӀа Айманин бӀаьра хьажа цхьа а ца вели. Шен синан цхьацца агӀо дӀакхийдо дийзи. Юхадерзар а доцуш.

Кхин елар ца сацалуш, дӀахьажаеллачу зудчунна пенах кхозучу куьзган чохь шен сурт гира. ХӀара йӀолуш елахь а, бӀаьргаш чохь гӀайгӀане марха йисина. Иза ша-шен бӀаьра хьажа езаш хиллера, жимма шен дог а кхоош, шена хьакъдолчу ирсана буржалш а ца детташ. ХӀинца тӀаьхьа ду дохкойийлар а, юха керлачу кепехь дахаран агӀо йоло а.

Айманис бинчу дахаран некъан мах хадо ца хии хӀусамдена, доьзална хуур ду ала а хаац...

Цхьамма жима корта схьа а лоций, къинхетаме бӀаьргаш чу а хьӀожий , хьаж тӀе барт а боккхий, доггаха маракъовлу иза. Цецъяьллачу зудчун елар хедира.

– Мама! Ма елхяхьа! – лерехь кӀентан гӀийла аз хезира нанна.

Шен марахь дӀатийна нана, цо ша цкӀа мацах, бераллехь санна, меллаша тахкийра кӀанта. Ненан гӀорийна дог, жим-жима дасталуш, дешна ланадахара. Комаьршша охьахьаьлхинчу бӀаьрхиша паргӀатбаьккхира синтем байна кийра а.

ХӀан-хӀа, эрна ца хили Айманис бина дахаран некъ. ХӀокху дийнан дуьхьа, хӀара уггар а гӀорасиз йисинчохь, кӀентан марахь сина паргӀато карийначу минотан дуьхьа, юха изза дахаран некъ бан реза яра и.

Ирхе а чекхъер йолуш хиллера.

ХIара баьрхиш дуьххъара а, тIаьххъара а ду Айманин.

Цхьалла эккхош, керлачу дахарна гIатта ирсан дуьххъара зIийдиг хьалагIоьртира ненан даг чохь.